

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Костючков Сергій Карпович – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Херсонського державного університету.

Розглядаються проблеми утвердження толерантності, як базової характеристики індивіда-члена громадянського суспільства. Автор зосереджує увагу на комплексі чинників, які продукують інтолерантність в сучасному українському суспільстві, визначає можливі шляхи їх редукції або усунення.

Ключові слова: громадянське суспільство, толерантність, культурна кваліфікація, соціальна цінність, місцеве самоврядування.

Рассматриваются проблемы утверждения толерантности, как базовой характеристики индивида-члена гражданского общества. Автор концентрирует внимание на комплексе факторов, продуцирующих интолерантность в современном украинском обществе, определяет возможные пути их редукции или устранения.

Ключевые слова: гражданское общество, толерантность, культурная квалификация, социальная ценность, местное самоуправление.

The problems of the establishment of tolerance as the basic characteristics of the individual member of civil society. The author focuses on the complex of factors that produce intolerance in the Ukrainian society, identifies possible ways of their reduction or elimination.

Keywords: civil society, tolerance, cultural skills, social values, local government.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Надійні гарантії прав і свобод людини, її реальна участь у вирішенні суспільних справ можливо забезпечити тільки за умов існування правової демократичної держави та вільного громадянського суспільства. Будучи сферою творчої самореалізації індивідів, громадянське суспільство характеризується толерантністю, яка виступає не тільки якістю культури всього суспільства, але насамперед, показником моральної, політичної, правової розвиненості громадянина, незалежно від його етнічної, вікової, статевої, релігійної приналежності, а також культурно-естетичних та політичних уподобань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день найбільш велику теоретичну базу для вивчення проблем громадянського суспільства представляють роботи зарубіжних політологів, у яких розроблені та узагальнені способи і методи цього вивчення, висловлені прогнози про характер розвитку інститутів громадянського суспільства в різних політичних, соціальних та економічних умовах. Заслуговують на увагу роботи Дж. Александера, Е. Арато, Г. Віарда, Д. Кіна, Дж. Л. Коена, В. Нолла, С. Тарнера, Дж. Холла та ін. Даний аспект отримав розвиток і в працях вітчизняних вчених: А.С. Автономова, К.С. Гаджієва, І.І. Кального, О.В. Одінцової, Ю.М. Резніка, М.В. Томенка. Проблема формування й розвитку громадянських чеснот, зокрема толерантності, знайшла відображення в працях зарубіжних фахівців, таких як У. Галстон, У. Кімліка, С. Македо, Т. Маклаулін, А. Селігман, М. Уолцер, а також вітчизняних фахівців: О.А. Габрієляна, О.А. Гриви, В.Ю. Сморгунової, О.Д. Шоркіна.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розглянути людську особистість у взаємозв'язку із громадянським суспільством, проаналізувати поняття «толерантність» як одну з конструктивних людських чеснот, що здатна захистити соціум від будь-яких проявів дискримінації на етнічному, культурному, політичному або релігійному ґрунті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масштабні зміни в соціально-політичному розвитку української держави обумовлені процесами

економічного реформування, демократизації, формування громадянського суспільства, в якому можлива і необхідна реалізація всіх прав і свобод людини.

Вітчизняна політологія визначає громадянське суспільство як «суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на основі демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів прав і свобод людини і громадянина» [1, с. 198].

Громадянське суспільство також трактується як «суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами, які складаються між його учасниками, не залежне від держави, але взаємодіюче з ним» [2, с. 14].

Громадянським суспільством слід вважати, на нашу думку, заснований на принципах автономності, плюралізму і субсидіарності комплекс індивідуальних та групових інтеракцій громадян, здійснюваних для оформлення й реалізації різноманітних свобод, прав та інтересів у складі інститутів і самоорганізованих груп, функціонування яких забезпечує єдність цінностей та пріоритетів особистості, суспільства і держави.

Розглядаючи людську особистість у взаємозв'язку із суспільством, слід пам'ятати, що вона несе в собі як позитивний, так і негативний потенціал; стимулювати реалізацію позитивних потенцій (в тому числі й вияви толерантності) та редукувати прояви негативних - ось основна проблема, яка стоїть перед громадянським суспільством та особистістю, інтегрованою в це суспільство.

Толерантність (терпимість) є однією з визначальних чеснот, усвідомленим відчуттям індивіда, надійною гарантією відсутності будь-яких проявів дискримінації в громадянському суспільстві. Сучасний американський дослідник М. Уолцер зауважує з цього приводу, що в громадянському суспільстві «плюралізм й толерантність є правилами, оскільки асоціативний

світ являє собою «будинок» для опозиційних тенденцій та є запорукою того, що завжди буде альтернатива будь-якому політичному істеблішменту» [1, с.388].

Вітчизняна політична наука трактує толерантність як «різновид взаємодій і взаємин між різними сторонами - індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, при якому сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо розбіжностей у поглядах, уявленнях, позиціях та діях»[8, с. 661].

Сьогоднішній світ характеризується нескінченно великим числом комунікативних актів між особистостями, соціальними групами, громадськими організаціями, політичними партіями, державами.

Говорячи про міжособистісну толерантність, слід зазначити, що саме вона задає параметри культурної кваліфікації індивіда - його світоглядні, політичні, соціальні, релігійні, етичні преференції, які він не протиставляє відмінним від власних вподобанням інших індивідів. Толерантність - одна з ключових констант, що визначають рівень соціальної гармонії суспільства і реалізуються в процесі суб'єктної комунікації.

Взаємодіючи в процесі трудової діяльності, контактуючи на рівні побутових інтеракцій, реалізуючись в соціальних проявах, індивіди неминуче стикаються з контрадикторними позиціями, поглядами, судженнями, ідеями, інтересами. І якщо в біблійні часи Авраам міг сказати Лоту: «... Відділися від мене: якщо ти ліворуч, то я піду праворуч, а як ти праворуч – я ліворуч» [5], то активний індивід століття XXI фізично не здатний дистанціюватися від інших акторів суспільного життя, зберігати *status idem* без ризику зсуву свого модусу в напрямку особистісної маргіналізації.

Теорія комунікативної дії, сформульована Ю. Хабермасом, передбачає кілька ідеальних умов її здійснення:

- кожен суб'єкт, здатний до мови і діяльності може брати участь у комунікації;
- кожен може проблематизувати будь-яке твердження;
- кожен може виступати з будь-якою пропозицією;
- кожен може висловлювати свої погляди, бажання, потреби;

- ніхто з учасників дискурсу не повинен мати перешкод (зовнішніх чи внутрішніх) у формі примусу [3, с. 105].

Толерантність, як продукт соціальної взаємодії, формується під впливом декількох факторів. По-перше, визнання індивідом інших індивідів рівними собі. У громадянському суспільстві, за влучним висловом М. Уолцера, «всі враховані, але нікому не віддається перевага», в міжнародній практиці цей принцип втілений у формулі «All different - all equal» (всі різні – всі рівні).

По-друге, право суб'єкта інтерпретувати події навколишнього світу згідно з власними ментальними ресурсами, право на «власну» істину, на ступінь індивідуальної інсталяції в суспільний механізм, визнання плюралізму, світоглядів, установок, поглядів однією з вищих соціальних цінностей.

І по-третє, будь-яка монополія на абсолютну істину, нетерпимість до різного роду «інакшості» – іншомовності, інакомисленню, іншовіруванню – визнається і відповідно оцінюється як інтолерантність.

Основними якісними характеристиками індивіда, що сприяють формуванню толерантності слід визнати:

- сприйняття суспільного життя як позитивного цілого;
- розуміння необхідності іншого, відмінного та особливого як моменту цілого;
- відмова від претензій на абсолютну, безумовну й остаточну істину;
- здатність до відповідальної поведінки;
- потреба індивідів до самовираження;
- відкритість у міжособистісних комунікаціях;
- почуття власної гідності;
- прагнення до компромісу і безконфліктності;
- осмислений скептицизм і самоіронія [4, с. 280].

Таким чином, прояви інтолерантності на міжособистісному рівні можуть призводити (і призводять) до ескалації напруженості між малими та великими соціальними групами, політичними партіями, деформуючи взаємозв'язки, взаємодії і взаємообумовленості суб'єктів суспільства.

Толерантність, як продукт позитивної міжособистісної комунікації є, по суті, соціальною детермінантою розвитку громадянського суспільства.

В Україні проблема формування культури толерантних взаємин представляється в даний час досить актуальною, а шляхи її вирішення компліковані наявністю соціокультурних, етноісторичних, економічних, політичних факторів. Вітчизняний дослідник О. Грива розглядає толерантність як «психоемоційну стійкість особистості та її терпиме ставлення до інших в різних аспектах: особистісному, гендерному, культурному, етнічному (національному), конфесійному (релігійному)» [2, с. 247].

Аналізуючи комплекс чинників, які продукують інтолерантність у сучасному українському суспільстві, в числі основних слід виділити:

- наявність у свідомості певної частини громадян рудиментів тоталітарного світосприйняття, з іманентними йому нетерпимістю до всякого роду інакомислення і інобуття;

- слабкість і аморфність громадянського суспільства, яке в ідеалі забезпечує еволюцію індивіда від пасивного об'єкта владних маніпуляцій до активного суб'єкта політичної історії;

- стратифікація суспільства за майновою ознакою, наявність дуже багатих і надзвичайно бідних, при вельми слабо вираженому середньому класі;

- масштабна дегуманізація суспільних відносин, яка активізує процеси ксенофобії, релігійного фанатизму, шовінізму, екстремізму;

- порушення прав людини - особистих і соціальних, економічних і політичних, юридичних і культурних, що особливо проявляється щодо соціально-незахищених груп населення.

У нинішній період розвитку українського суспільства, в умовах формування нової шкали ціннісних орієнтирів, актуалізується проблема вироблення і реалізації стратегії утвердження принципів толерантності всіх рівнів.

У комплексі завдань, вирішення яких дозволить наблизити параметри толерантності до рівня, необхідного для гармонійного співіснування всіх компонентів соціуму, слід виділити декілька ключових.

Базовим інструментом, що забезпечує репродукцію толерантного режиму в суспільстві, є система освіти. Необхідно повною мірою використовувати позитивний ресурс вітчизняної педагогіки з притаманними їй гуманістичними тенденціями і принципами, на основі яких можливо (і необхідно) формування членів громадянського суспільства - толерантних, відповідальних, компетентних. При цьому реалізується дизайн соціальної системи, що забезпечує такі форми взаємовідносин між індивідами та їх об'єднаннями, які мінімізують, а в ідеалі виключають прояви інтолерантності – екстремізм, ксенофобію, фанатизм.

Не менш актуальною постає проблема корегування напрямів державної політики, які породжують / затверджують соціальне розшарування та поляризацію населення за майновою ознакою, оскільки в історії людства чимало прикладів того, як нетерпимість бідних до багатих, перевищуючи критичну масу, ставало причиною широкомасштабних соціальних колізій.

Пауперизація значного числа українців загострює не тільки соціальну і політичну ситуацію в суспільстві, але являє собою певну загрозу для національної безпеки України.

В умовах реформування українського суспільства, затвердження основ правової держави і становлення громадянського суспільства, значну роль відіграють інститути місцевого самоврядування. У місцевих спільнотах, населених громадянами, погляди яких - політичні, економічні, естетичні, релігійні, етичні, національні, історичні – розрізняються до найтонших нюансів, проблеми територіальних колективів, для вирішення яких об'єднані їх члени, в певній мірі знижують градус індивідуальної нетерпимості.

Місцеве самоврядування виступає в даному випадку як своєрідний індикатор толерантності суспільства, члени якого, будучи апріорно різними,

прагнуть бути рівними у своїх можливостях реалізовувати власні права і свободи, враховуючи при цьому також інтереси суспільства і держави.

Висновки. Отже, перспективи розвитку громадянського суспільства – суспільства гармонічного співіснування, плюралізму – в Україні є; першим етапом в даному процесі є об'єктивна оцінка реальних можливостей держави і суспільства, об'єднаних спільним завданням - побудовою розвиненої демократичної держави, заснованій на соціальній і правовій справедливості.

Література:

1. Гражданское общество: истоки и современность / [науч.ред.проф И.И.Кальной, доц.И.Н.Лопушанский]. – СПб: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 492с.
2. Грива О.А. Пути воспитания толерантности в поликультурном обществе / О.А. Грива // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сборник научно-методических статей. – М., 2003. – С. 244-251.
3. Ермоленко А.И. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая философия) / А.И. Ермоленко. – К.: Наукова думка, 1994. – 199 с.
4. Кальной И.И. Гражданское общество: истоки и современность: [Монография] / И.И. Кальной. - Симферополь, 2006. – 490 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. – К.: Генеза, 1997. – 352 с.
6. Старий Завіт (Буття, 13,9) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvensvit.org/staryj-zavit/buttja>.
7. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу / Г.П. Щедроваю - К.: ІСДОУ, 1994. — 51 с.
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / [ред.кол. Ю.С. Шемшученко] – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т.1. – 672 с.